

МИГРАЦИЯ: АСОСИЙ КАТЕГОРИЯЛАР ВА УЛАРНИНГ МОҲИЯТИ.

*Мустақил излаувчи
Абдуллаев Элмурод Файбуллаевич*

АННОТАЦИЯ:

Мақолада миграцияга таъриф берилган бўлиб, унинг моҳияти ва ижтимоий муносабатларга таъсири ёритилган. Аҳолининг миграцияси мураккаб ва хилма-хил бўлган бир қатор объектив ҳамда субъектив омиллари, миграция жараёнининг ўзига хос хусусияти, ташкил этиш усуллари, уни вужудга келиш мотивлари ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: миграция, аҳоли миграцияси, ички миграция, ташқи миграция, миграция назорати, эмиграция, иммигрант, ноқонуний миграция, маятник миграция паспорт тизимини таъминлаш.

АННОТАЦИЯ:

В статье описывается миграция, ее природа и влияние на общественные отношения. Обсуждается ряд объективных и субъективных факторов, которые делают миграцию населения сложной и многообразной, особенности миграционного процесса, способы организации и мотивы его возникновения.

Ключевые слова: миграция, миграция населения, внутренняя миграция, внешняя миграция, миграционный контроль, эмиграция, иммигрант, нелегальная миграция, маятниковое миграционное паспортное обеспечение.

ANNOTATION:

The article describes migration, its nature and impact on social relations. A number of objective and subjective factors that make the migration of the population complex and diverse, a specific feature of the migration process, methods of organization, and motives for its emergence are discussed.

Key words: migration, population migration, internal migration, external migration, migration control, emigration, immigrant, illegal migration, pendulum migration passport system provision.

Ер юзида одамлар пайдо бўлган даврдан бошлаб у доимий ҳаракатда: табиий равишда (одамларнинг туғилиши, қариши, вафот этиши асосида), ижтимоий равишда (ижтимоий мавқеи, касби, фаолият соҳасини ўзгартириши натижасида), миграцион (минтақа ва худудлараро ҳаракатларни амалга ошириши оқибатида).

Маълумки ҳар қандай фаолиятнинг асосида тушунчалар тизими ётади. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш фаолиятининг натижалари ушбу соҳадаги асосий категорияларнинг моҳиятини чуқур англаш ва тушунишга бевосита боғлиқдир.

Шу боис, уларнинг мазмуни ёритиш ҳамда мазкур фаолиятнинг объекти ва предметини аниқ белгилаш лозим бўлади. Этимологик жиҳатдан “миграция” тушунчаси латин тилидаги “migratio” сўзидан олинган бўлиб, “кўчиб ўтиш”, “аҳолининг кўчиши” маъноларини англатади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида [lot. migratio – бир жойдан бошқа жойга кўчиш] аҳолининг мамлакат доирасида бир жойдан бошқа жойга ёки бир мамлакатдан бошқа мамлакатга кўчиши ёки кўчиришдир¹.

Аҳоли миграцияси мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлиб, дунёнинг деярли барча давлатларини қамраб олади. У муайян ҳудуд аҳолисининг, умуман давлатнинг миқдорий ва сифат жиҳатидан ўзгаришига олиб келади, жамият ҳаётининг турли жабҳаларига таъсир қилади. Аҳоли миграцияси кўпгина фанларнинг ўрганиш предмети ҳисобланади: география, социология, демография, иқтисод, ҳуқуқшунослик ва бошқалар.

Географлар уни аҳолининг ҳудудий қайта тақсимланиши нуқтаи назаридан, демографлар аҳолининг умумий сони ва жинс ва ёш таркибидаги ўзгаришлар нуқтаи назаридан, социологлар жамиятнинг ижтимоий тараққиёти ва ижтимоий тузилишига таъсири, иқтисодчилар меҳнат ресурслари (манбалари)ини қайта тақсимлаш ва иқтисодий ривожланиш ҳуқуқшунослар эса, ҳуқуқий нормалар талабларига риоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш, миллий хавфсизликни таъминлаш нуқтаи назаридан тадқиқ этади.

Халқаро миграция ташкилотининг атамалар луғатида эса, миграция деганда аҳолининг халқаро чегаралар ёки давлат ҳудуди доирасида ҳаракатланиши бўлиб, унинг давомийлиги, таркиби ва келиб чиқиш сабабларидан қатъий назар, муайян бир шахсларнинг ҳаракатини қамраб олувчи жараёни тушинилади.

Бугунги дунёда юзага келаётган геосиёсий воқеалар таъсири натижасида вужудга келаётган тенденциялар – миграция жараёнларини самарали бошқариш, шахснинг эркин кўчиб юришга доир конституциявий ҳуқуқини таъминлаш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлиги, ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги ҳамда демографик ривожланишини қўллаб-қувватлаш заруратини туғдирмоқда.

Бу ўринда миграция тушунчасини мамлакатимиз ҳуқуқни қўллаш ҳамда қонунчилик амалиётида ифодалаш ва фойдаланиш нуқтаи назаридан “Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг доимий яшаш жойини турли сабабларга кўра мамлакат ҳудуди ёхуд унинг ташқарисида доимий ёки вақтинчалик ўзгартириши” мазмунида ифодалаш мақсадга мувофиқдир.

Негаки, миграция тушунчасининг туб моҳиятида унинг субъекти, сабаби ва вужудга келиш доирасининг таснифланиши ички ишлар органларининг миграция жараёнларига доир амалиётида кенг қўлланадиган “аҳоли миграцияси”, “миграция ҳисоби” ва “миграция назорати” каби атамалар мазмунини муайян даражада тўғри ифодалашга хизмат қилади.

Аҳоли миграцияси – одамларнинг (мигрантларнинг) у ёки бу ҳудудлар чегараси орқали, яшаш жойини доимий ўзгартираётган ёки қисқа ёхуд узок муддатга ёки доимий тарзда келиб кетишини англатувчи кўчишидир²;

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: II жилд. А.Мадвалиев “Ўзбекистон нашриёти”. –Тошкент, 2020. - 589 бет.

² Машарипов Ф.Ў “Аҳоли бадлиги ва меҳнат муосабатларига оид атамалар ва тушунчалар” қисқача изоҳли луғат. – Тошкент, 2021

Миграция назорати – миграция жараёнларини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари талаблари бузилишини олдини олиш, аниқлаш ва уларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи.

Бунда миграция жараёнларини тартибга солиш функцияси ваколатли субъект назорати доирасида таъминланиши боис миграция назоратининг ўзига хос хусусиятлари:

– биринчидан, миграцияга доир қонун ҳужжатлари талабларини амалиётга жорий этиш бўйича ички ишлар органлари фаолиятининг шаклларида бири сифатида;

– иккинчидан, ноқонуний миграцияга оид ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш, аниқлаш ва бартараф этишда;

– учинчидан, ваколатли субъект таъсири ёки мажбурлов чоралари воситаси сифатида намоён бўлади Демак, ички ишлар органлари (бошқа давлат органлари ҳам) томонидан миграция назоратини таъминлашнинг шакллари сифатида шахснинг мамлакат чегарасига кириши, чиқиши, унда бўлиши ва транзит ўтишини назорат қилиш, миграция ҳисобини юритиш, меҳнат миграциясини тартибга солиш, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мамлакатда бўлиш қоидаларига риоя этишини таъминлаш (электрон виза, доимий яшашга руҳсатнома расмийлаштириш ва ҳ. к.) ҳамда уларнинг мамлакатимиз ҳудудидан чиқариб юбориш кабиларни назарда тутиш мумкин.

Ички ишлар органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиётида унинг турлари қуйидагича таснифланади:

- ҳудудий миқёси бўйича (ички ва ташқи);
- юридик табиатига кўра (қонуний ва ноқонуний);
- муддати бўйича (қисқа муддатли ва узок муддатли);
- вужудга келиш хусусиятига кўра (ихтиёрий ва мажбурий);
- ташкил этиш усулига кўра (ташкил этиладиган ва ташкил этилмайдиган);
- вужудга келиш мотиви бўйича (ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, этник, диний, экологик) миграцияларга бўлинади.

Миграция ҳудудий миқёси бўйича қуйидагиларга бўлинади:

Ички миграция – Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудуди доирасида яшаш ва иш жойини доимий ва вақтинча (мавсумий) ўзгартириши.

Ички миграция жараёни мамлакатнинг маъмурий ҳудуди доирасида юзага келишини инобатга олиб, уни икки гуруҳга: қишлоқдан-шаҳарга ва шаҳардан-қишлоққа фарқлаш мумкин³.

Қишлоқ-шаҳар миграцияси – аҳолининг доимий, вақтинчалик ёки мавсумий равишда қишлоқдан-шаҳарга ёки шаҳардан-қишлоққа ижтимоий-иқтисодий омиллар таъсири остида юзага келувчи демографик ҳаракати ҳисобланади.

³ Ришар Перрушу. Глоссарий терминов в области миграции. Международное миграционное право. Женева 2005.

Ташқи миграция – Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан доимий ёки вақтинча чиқиши.

Ташқи миграция – иммиграция (лотинча. *immigrio* – кўчиб келиб жойлашмоқ) ва эмиграцияга (лотинча. *emigrare* – кўчиб бормоқ (кетмоқ), кўчмоқ ва реэмиграция) бўлинади.

Иммиграция – чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига доимий ёки вақтинча яшаш учун кириши⁴.

Эмиграция – Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг бошқа давлатда доимий ёки вақтинча яшаш учун республика ҳудудидан чиқиши⁵.

Реэмиграция – [лотин. *re* – қайта]. Эмигрантларни қайта ватанга қайтиши⁶.

Миграция қонунчилигига риоя этиш нуқтаи назарига куйдагиларга бўлинади:

Қонуний миграция – келиб чиқиш, транзит ва борадиган мамлакатларнинг норматив ҳужжатлари доирасида амалга ошириладиган трансчегаравий ҳаракат⁷.

Шунингдек, қонуний миграция – амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжат талабларига мувофиқ Ўзбекистон фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мамлакат маъмурий ҳудуди доирасида ёки давлат чегара пунктларидан қонун доирасида кириши, бўлиши, чиқиш ва танзит ўтиши;

Ноқонуний миграция – бу ноқонуний равишда бошқа мамлакатларда меҳнат фаолияти билан шуғулланишдир⁸;

Шу билан бирга ноқонуний миграция – Ўзбекистон Республикаси фуқароси, чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириши, чиқиши ва бўлиши ёхуд Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит ўтиши тартибларини Ўзбекистон Республикаси қонунларини бузган ҳолдаги ҳаракати;

Мутахассислар фикри ва ҳалқаро миграцияга оид манбалар таҳлиliga таяниб доимий яшаш манзилини вақтинчалик тарқ этган шахсларни ички ишлар органлари амалиётида қуйидаги уч тоифага ажратган ҳолда ҳисобини юритиш мақсадга мувофиқ бўлади:

а) “меҳмонлар” яъни мигрант бўлмаган аҳоли қатлами (Ҳаж сафари, бизнес, транзит ўтувчи ва ҳ. к);

б) қисқа муддатли (янги манзилда 1 ой муддатдан ортиқ, лекин 12 ойдан ошмаган муддатда бўлиши);

⁴ Ўзбек тилиниг изоҳли луғати: II жилд. А.Мадвалиев “Ўзбекистон нашриёти”. –Тошкет, 2020. - 202 бет.

⁵ Ўзбек тилиниг изоҳли луғати: V жилд. А.Мадвалиев “Ўзбекистон нашриёти”. –Тошкет, 2020. - 36 бет.

⁶ Ўзбек тилиниг изоҳли луғати: III жилд. А.Мадвалиев “Ўзбекистон нашриёти”. –Тошкет, 2020. - 382 бет.

⁷ Чарлз Аутеман, У.Абдурахмонов ва Ҳ.Ҳамдамов. Миграция бўйича ОАВ учун глоссарий: ходимларни адолатли ёллаш ва мажбурий меҳнат. Ўзбекистон нашри. Москва, Россия: Халқаро Меҳнат Ташкилоти, 2022 йил.

⁸ Ф.Ў.Машарипов “Аҳоли бадлиги ва меҳнат муосабатларига оид атамалар ва тушунчалар” қисқача изоҳли луғат. – Тошкент, 2021

в) узоқ муддатли (янги манзилда 12 ой муддатдан ортиқ бўлиши).

Миграциянинг вужудга келиш хусусиятига кўра:

Ихтиёрий миграция – бу одамларнинг ҳудудда ўз ихтиёри билан ҳаракатланиши.

Мажбурий миграция ҳолатида кўчириш инсон ҳаёти ёки соғлиғига таҳдид солувчи фавқулодда вазиятлар туфайли амалга оширилади.

Мажбурий миграция – бу одамларнинг ҳудуддан бошқа ҳудудга кўчиши ёки кўчирилиши билан боғлиқ ҳаракатларни қамраб олади.

Миграцияни ташкил этиш усулига кўра:

ташкил этиладиган миграция – юридик шахслар томонидан қонун ҳужжатларга мувофиқ кўнгилли шахсларнинг мурожаатига асосан уюшган ёки тарқоқ ҳолда вақтинчалик уларни хорижга юбориш жараёни;

ташкил этилмайдиган миграция эса, шахснинг бевосита ўзи ёки унинг воситачилари кўмагида юзага келувчи ҳаракати (одатда бу тоифадаги шахслар: судтергов идораларидан яширинган, сиёсий қочоқ, норасмий меҳнат мигранти, фавқулодда ҳодисалар сабабли кўчганлар ва ҳ. к.) ҳисобланади.

Миграциянинг вужудга келиш мотиви бўйича:

ижтимоий миграция – таълим олиш, оилавий муносабатлар, даволаниш, турист сифатида маҳаллий ёки бошқа мамлакат ҳудудига доимий ёки вақтинчалик чиқиш (кириш);

иқтисодий ҳаракатлар – икки турга: меҳнат ва тадбиркорлик миграциясига ажратилади.

Меҳнат миграцияси тушунчасининг илмий таърифи олимлар томонидан турли талқин қилинганлиги сабабли ягона таърифга эга эмас.

Масалан, айрим манбаларда унинг асосий омили аҳолининг бошқа мамлакатда вақтинчалик ҳаракатида намоён бўлиши сифатида келтирилса, айримларида эса меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун бир давлат ҳудудидан бошқа давлат ҳудудига кўчиш жараёнидир дейилади.

Сиёсий миграция – мамлакатдаги маълум бир сиёсий омилларнинг таъсири остида (сиёсий қочоқлар, сиёсий норозиликлар, урушлар, давлат тўнтаришлари, ҳудуднинг радиацион зарарланиши ва ҳ. к) аҳолининг яшаш жойини ўзгартириши бўлиб, минтақа ва давлат сиёсий реаллигининг таъсири натижасида аҳолининг мамлакат ташқарисига кўчишидир⁹.

Диний ва этник миграция – миллат ва элатнинг умумэътироф этилган қадрият ва умуминсоний ананаларини тарғиб қилиш, миллатлараро зулм ва таъқиблар ҳамда диний муросасизлик, норозилик, адоват, диний вазиятнинг кескинлашиши, миссионерлик сабабли ва ҳ. к;

Табиий ва экологик миграция – фавқулодда ҳолатларда (табиий-техноген, эпидемия, эпизотия ва эпифитотия) юзага келиши натижасида аҳолининг доимий яшаш манзилини тарқ этиб бошқа манзилга кўчиши ёки мажбурий кўчириши (эвакуация) билан боғлиқ алоҳида шароитлар билан изоҳлаш мумкин.

⁹ Ефимов Ю.Г Политическая миграция: Миграционные Процессы В Возможных Политических Проблемах. М., ANMI, 2005

Халқаро ва миллий миқёсда давлат органларининг тегишли рухсатисиз мамлакатга кирувчи ёки у ерда қоладиган одамларга нисбатан қўлланиладиган атамаларнинг хилма-хиллигига эътибор қаратиш лозим.

Миллий қонунчилигимизда келитирилган асосларга қараб уларни турлича номлаш мумкин.

Мигрант – (лот. *migrant/migrantis*/: ингл. *migrant*) кўчманси шахс, кўчиб юривчи шахс.

Иммигрант – (лот. *immigrans* - кўчиб келувчи) бир давлатдан бошқа бир давлатга доимий ёки узоқ вақт истиқомад қилиш учун кўчиб келган фуқаролар.

Эмигрант – (лот. - кўчирилувчи) – ўзи фуқаро бўлган ёки доимий яшаб турган мамлакатни тарк этиб, доимий яшаш учун бошқа давлатга кўчиб кетаётган шахслар.

Чет эл фуқароси – Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаган ва чет давлат фуқаролигига эга бўлган шахс.

“Ноқонуний мигрант” кўриб чиқиладиган шахслар тоифасини белгилаш учун энг мос атамадир.

Биринчидан, қонун талабларининг бузилиши фазовий ҳаракат жараёнида содир бўлса, иккинчидан, бу ҳуқуқбузарликларнинг моҳияти муайян давлатда қабул қилинган ва мамлакатга кириш асослари ва тартибини белгиловчи ҳуқуқий нормаларга риоя қилмасликдир, транзит саёҳатлари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг мамлакатлардан бўлиши ва кетиши.

Шундай қилиб, ноқонуний мигрант - бу мамлакатга кириш, транзит ўтиш, бўлиш ва қабул қилувчи давлатдан чиқиб кетишнинг белгиланган қоидаларини бузган чет эл фуқароси.

Аҳоли миграциясининг хилма-хил турлари ва шакллари турли ижтимоий ва иқтисодий аҳамиятга эга.

Шундай қилиб, доимий миграция доимий аҳоли сони ва таркибини ўзгартиради.

Маятник миграция деганга турли хил аҳоли пунктларда жойлашган яшаш жойидан иш жойига ҳар куни ёки ҳар ҳафта давомида аҳолининг ҳаркатланиши тушинилади¹⁰. Мазкур ҳолат катта шаҳарларда кузатилади.

Бундан ташқари мигрантларнинг янги яшаш жойида истиқомат қилиш вақти бўйича унинг доимий ва вақтинчалик турларга ажратган ҳолда таҳлил қилинган.

ИИО амалиётида ушбу мезонлар бўйича миграция ҳисобининг юритилиши хорижга кетган шахслар тўғрисидаги маълумотларни алоҳида даврларга ажратиб идентификация қилиш имконини беради.

Доимий миграция мигрантнинг доимий яшаш жойини ўзгартириш мақсадида кўчиб кетиши ва кўчиб келиши билан боғлиқ демографик жараён бўлиб, мигрантнинг ташқи ва ички миграция доирасида доимий кўчиши бўлса, вақтинчалик миграция эса мигрантнинг узоқ муддат давомида хорижий давлатларга зарурат билан боғлиқ кўзлаб бориши ҳамда доимий яшаш манзилига қайтиб келиши билан изоҳланади.

¹⁰ Маятник миграция. Wikipediya.org –онлайн энциклопедия.

Шуни таъкидлаш керакки, ҳар хил турдаги ҳудудий ҳаракатлар ўртасида мутлақ изоляция йўқ миграциянинг бир тури бошқасига айланиши мумкин.

Шундай қилиб, хорижий давлатга вақтинчалик ишлаш учун кетган меҳнат мигранти охир-оқибат доимий яшаш учун рухсатнома олиши мумкин, яъни вақтинчалик миграция доимийга айланиши мумкин.

Аҳоли миграцияси нафақат одамларнинг ҳудудлардаги ҳаракати, балки мураккаб ижтимоий жараёнدير. Ҳар қандай жараён сингари, миграция ҳам бир хил тартибдаги ҳодисалар тўпламидир.

Миграция жараёнининг ўзига хос хусусияти - кетма-кет ўзгарувчан босқичларнинг мавжудлиги.

биринчи босқич - миграциянинг табиатини белгиловчи сабаблар ва шарт-шароитларнинг пайдо бўлиши;

иккинчи босқич - ўз мамлакатини тарк этиш, транзит мамлакатлар орқали ҳаракатланиш ва белгиланган давлатга кириш;

учинчи босқич - мамлакатга жойлаштириш, ишга жойлашиш, қабул қилувчи жамиятга қўшилиш, фуқароликни олиш ёки ўз ватанига қайтиш.

Миграция жараёнининг барча босқичлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва ўзаро алоқадордир.

Миграцияни жўнатувчи ва қабул қилувчи мамлакатларда ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларига таъсир этувчи мураккаб ижтимоий жараён сифатида тушуниш миграция жараёнларини бошқариш механизмининг тўғри ишлаши учун жуда муҳимдир.

Аҳолининг миграцияси мураккаб ва хилма-хил бўлган бир қатор омиллар таъсирида амалга оширилади.

Уларни бир неча гуруҳларга бирлаштириш мумкин:

Объектив омиллар:

1) мигрантлар келиб чиқиши мамлакатларидаги туртки берувчи омиллар (қашшоқлик, очлик, паст турмуш даражаси ва иш ҳақи, ривожланаётган мамлакатларда аҳолининг ҳаддан ташқари кўпайиши, юқори ишсизлик, экологик офатлар, урушлар, можаролар, таъқиблар ва бошқ.);

2) бориб жойлашадиган мамлакатлардаги ўзига жалб қилувчи омиллар (юқори турмуш даражаси ва иш ҳақи, ривожланган ва фаол ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётининг меҳнат ресурсларига бўлган катта эҳтиёжи, бандлик имкониятлари, хавфсизлик, ривожланган мамлакатларда ўз меҳнат ресурсларининг этишмаслиги, қулай табиий-иқлим шароитлари ва бошқ.);

3) ахборот омиллари (ахборот технологиялари юқори даражаси, Интернет, оммавий ахборот воситалари);

4) коммуникация омиллари (мамлакатлар ўртасидаги транспорт алоқаларининг ривожланиши, транспорт ва алоқа харажатларининг пастлиги).

Субъектив омиллар:

1) психологик муносабатлар, қадрият йўналишлари;

2) эҳтиёжларнинг мавжудлиги (иш топиш, молиявий аҳволини яхшилаш, ўзини ўзи англаш, дунё билан танишиш, таълим даражасини ошириш, оилага қўшилиш ва бошқалар) ва уларни миграциясиз қондира олмаслик;

3) чет элда шахсий алоқалар мавжудлиги, миграция тажрибаси ва бошқалар.

Миграция ҳаракати жаҳон иқтисодиёти эҳтиёжлари, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлардаги шароит ва турмуш даражасидаги фарқлар, ноқулай экологик омиллар, беқарор ижтимоий-сиёсий вазият ва бошқаларга жавобдир.

Юқорида айтиб ўтганимиздек миграция қонунчилигига риоя этишига қараб миграция қонуний ва ноқонуний миграцияга бўлинади.

Ноқонуний миграция турли шаклларга эга. Асосан, ноқонуний миграция уюшган жиноятчилик томонидан назорат қилинади. Ноқонуний миграция миллий хавфсизликка жиддий таҳдид солади.

Бу экстремистик ташкилотлар аъзоларининг давлатга кириб келишига ва натижада террорчилик таҳдидининг кучайишига, этник ва миллатлараро асосда уюшган жиноий гуруҳларнинг шаклланишига, миграция донор-давлатлари иқтисодиётига маблағларнинг чиқиб кетишига, турли даражадаги бюджетларга солиқ тушумларининг камайиши ва давлат ўртасида коррупциянинг кучайиши давлатнинг молия – иқтисодий тизимига, шунингдек, давлат ҳокимияти органларининг нормал фаолиятига таҳдид солади.

Жиноий гуруҳлар томонидан мигрантларни контрабанда қилишдан олинган даромадлар ушбу бизнесни янада кенгайтиришга ва жиноий фаолиятнинг бошқа турларига йўналтирилиши мумкин.

Контрабандачилар хизматларини тўлаш учун зарур маблағга эга бўлмаган тартибсиз мигрантлар кўпинча наркокурерга айланади ёки меҳнат эксплуатациясига дучор бўлади.

Замонавий халқаро миграциянинг ўзига хос хусусияти ноқонуний миграциянинг юқори даражасидир.

Бу мигрантлар келиб чиққан мамлакатлардаги туртки берувчи омиллар (қашшоқлик, ишсизлик, инқироз ва ҳ. к.) ва борадиган мамлакатлардаги жалб этувчи омиллар (меҳнатга йўқори ҳақ тўланиши, ишга жойлашиш имкони, хавфсизлик ва ҳ. к.) таъсири билан боғлиқ.

Шунингдек, қонуний миграциянинг мавжуд чегаралари ва механизмлари иқтисодиёти ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ишчи кучи етишмаслиги муаммосини ҳал қилишга имкон бермаяпти.

Мигрантлар бормоқчи бўлган кўплаб мамлакатларда меҳнат бозорлари кўп сонли ноқонуний меҳнат мигрантларини ўз ичига олиши мумкин.

Шу боис, ишга жойлашиш имкониятларининг мавжудлиги ва иш берувчиларнинг ноқонуний мигрантларни ёллашга тайёрлиги ноқонуний миграциянинг ўсишига ёрдам берувчи энг муҳим омиллардир.

Қолаверса, мигрантларни ноқонуний олиб ўтиш билан шуғулланувчи ва бундан катта даромад олаётган жиноий гуруҳлар бундай фаолият кўламини оширишдан манфаатдор эканини ҳам ёдда тутиш керак.

Фуқаролик – давлатнинг худудида яшаш ва яшамаслигидан қатъий инсоннинг юрисдикциясида бўлган давлат билан ўзаро муносабатини тавсифловчи ҳуқуқий институтдир.

Муайян давлатнинг фуқаролигига эга бўлиш – бу дастлаб ушбу давлат қонунчилигида тан олинган мазкур шахсга барча ҳуқуқ ва эркинликларни тўлиқ эга бўлиш, шахсни нафақат давлат ичида балким ундан ташқарида ҳам химоя қилиши билан шартланган.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонунида ички ишлар органларининг яна бир фаолият йўналишларидан бири паспорт тизими талабларининг бажарилишини таъминлаш, Ўзбекистон Республикасидан чиқиш ва унга кириш учун зарур бўлган ҳужжатларни, доимий ва вақтинча яшаш учун рухсатномаларни беришга ҳамда расмийлаштиришга доир ишларни, паспорт тизимига ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлиш қоидаларига риоя этилиши устидан назорат қилишни амалга оширишдан иборат¹¹.

Паспорт (фр. passport) – шахснинг қайси давлат фуқароси эканлигини қайд этувчи ҳужжат бўлиб, паспорт тизими қоидаларига риоя этишни назорат қилишда деярли барча ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар у билан боғлиқ ҳолда амалга оширади¹².

Яъни паспортни ўз вақтида олиш, тегишли тартибда сақлаш ва асрашни таъминлашга қаратилади.

Паспорт ёки бошқа турдаги шахсни тасдиқловчи ҳужжатлар – шахснинг ўз субъектив ҳуқуқ ва эркинликларини давлат ва жамият доирасида амалга оширишга имкон берувчи асосий воситадир.

Шахс улар ёрдамида юридик фактлар иштирокчиси сифатида ўзга шахслар ҳамда давлат билан ҳуқуқий муносабатларга киришади ва конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқаради.

Бироқ паспортга эгалик қилиш, ундан фойдаланиш, шунингдек шахсни тасдиқлаш билан боғлиқ муаммоли вазиятлар юзасидан муайян тўхташга келиш, қонун ҳужжатларида мазкур масалаларни ҳуқуқий жиҳатдан аниқ мустаҳкамлаш эҳтиёжи юзага келмоқда.

Аҳолининг жорий ҳисоби фуқароларни қайд этиш жараёнида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг Миграция ва фуқароликни расмийлаштириш бўлинмаларининг яшаш учун келган ва кетган фуқаролар сони ҳақидаги маълумотларидан статистика органлари вилоят ва умуман республика миқёсида кейинчалик умумлаштириш ва таҳлил қилиш учун дастлабки материал сифатида фойдаланадилар.

Аҳолини қайд этиш статистик ҳисоб билан бир вақтда фуқароларнинг шахсий ҳисобини юритишга ҳам имкон беради.

Шахсий ҳисоб маълумотларидан муайян шахсларнинг яшаш жойини аниқлаш учун Манзил бўйича маълумотлар бериш ишида фойдаланилади.

Паспорт тизими – бу шахсни ҳужжатлаштириш, унинг мақсад ҳамда вазифаларини амалга ошириш йўлида уни рўйхатга қўйиш ва ушбу қоидаларни

¹¹ Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ-407-сон қарори. <https://lex.uz/docs/3027843?ONDATE2=21.04.2021&action=compare>

¹² Ўзбек тилинг изоҳли луғати: III жилд. А.Мадвалиев “Ўзбекистон нашриёти”. –Тошкент, 2020. - 232 бет.

бузганлик учун жавобгарлик тартибини белгиловчи, шунингдек, бу борадаги фаолиятни таъминловчи ваколатли субъектлар ҳамда усул ва воситалар мажмуидан иборат ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар йиғиндисидир.

Паспорт тизимини таъминлаш – аҳолини паспортлаштириш, рўйхатга қўйиш ва паспорт тизими қоидаларига риоя этилишини таъминлашга қаратилган ижтимоий-ҳуқуқий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлар мажмуини ёхуд ваколатли субъектларнинг бу борадаги алоҳида фаолият йўналишини ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида паспорт тизимини таъминлаш – ушбу жараёни ташкил этувчи субъектларнинг бу борадаги комплекс фаолияти бўлиб, мамлакатда паспорт тизими қоидаларининг самарали ишлашига қаратилган ижтимоий-ҳуқуқий, ташкилий ва бошқа турдаги чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига олади.

Амалдаги қонун ҳужжатлари таҳлиliga асосланган ҳолда ҳуқуқий мавқеи ва ваколатларидан келиб чиқиб, паспорт тизимини таъминловчи субъектларни шартли равишда қуйидагича таснифлаш мумкин:

1) паспорт тизимини таъминловчи субъектлар фаолияти устидан умумий раҳбарликни амалга оширувчи субъектлар (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари);

2) паспорт тизимини бевосита таъминловчи субъектлар (Ўзбекистон Республикаси ИИВ, Ташқи ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлиги хизмати);

3) паспорт тизимини таъминлашда иштирок этувчи субъектлар (фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ва фуқаролар);

4) паспорт тизимини самарали таъминлашда паспорт тизимини бевосита таъминловчи субъектларга кўмаклашувчи субъектлар (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат персоналлаштириш маркази, “Давлат белгиси” давлат ишлаб чиқариш бирлашмаси).

Дунёдаги ижтимоий - иқтисодий, сиёсий жараёнларнинг глобаллашуви миллий чегараларнинг ювилиши, ички ва ташқи сиёсат ўртасидаги фарқларнинг камайиши, халқаро муносабатларда янги иштирокчиларнинг пайдо бўлиши, ягона ижтимоий-сиёсий маконнинг шаклланиши билан бир вақтда халқаро миграция жараёнларига салбий таъсир ўтказмоқда. Унинг салбий оқибатларини юмшатиш ва давлатлараро муносабатлар тизимини янгича шароитларни ҳисобга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш бугунги кундаги долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Мигрантларнинг ҳаётий имкониятларини, истиқболдаги режаларини тузишга интилиш, ижтимоий шарт-шароитларнинг замонавий тизимларига йўл топа олиш, хусусан аниқ маълумот олишга ҳаракат қилиши ҳозирги замон миграциясининг асосий хусусиятларидан биридир. Шу сабабли халқаро майдонда миграция жараёнини ижтимоий-иқтисодий, сиёсий тартибга солиш муҳим аҳамият касб этади. Миграция жараёнининг давлатлараро даражада

тартибга солиниши ҳар бир интеграциялашаётган давлатда инсон капиталига сармояларни кўпайтириш тақозо этади.

Ноқонуний ва қонуний миграция муаммоси ҳам жаҳондаги муҳим масала ҳисобланиб, миграция жараёни ҳуқуқий тартибли тизимга солинмаса давлатларда мигрантлар ҳамда маҳаллий туб аҳоли ўртасида норозилик кайфиятининг ошишига, мамлакатда сиёсий ва иқтисодий барқарорликка раҳна солиши, ҳатто миллатлараро ва динлараро зўравонликнинг пайдо қилиши каби бир қатор вазиятларни келтириб чиқариши мумкин. Халқаро миграциянинг глобаллашув хусусияти шундаки жаҳон ҳамжамиятининг барча мамлакатларини қамраб олишидадир.